

Rodriguez dib.

Fot. Tip. Thomas & C. Barria.

Cladhymenia Bornetii Rodriguez

LA CLAU ÉS EL LLOC

LA SECCIÓ DE VALÈNCIA DE LA REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL I EL CONEIXEMENT LOCAL

Jesús I. Catalá-Gorgues

«Tots admeten que les coses estan en algun “on”», sosté Aristòtil al començament del llibre IV (208a) de la *Física* (Aristòtil, 1995). I encara que no sembla que el lloc pugui definir-se de manera tan categòrica com el gran naturalista grec pretenia, la veritat és que el coneixement local, en notable tensió amb les pretensions d'universalitat, determina amplis dominis de la ciència. Entre les tradicions que han fet dels llocs tant espai com objecte de la seua actuació, destaca per descomptat la història natural. D'aquí ve que, quan el moviment associatiu va començar a prendre cos avançada l'edat moderna, les societats naturalistes de rang geogràfic limitat començaren a proliferar (Allen, 1994; Matagne, 1999). La tardana articulació d'aquesta tendència a Espanya es va manifestar, principalment, a través de la fundació de seccions locals de la Real Sociedad Española de Historia Natural (RSEHN). L'última a constituir-se abans de la Guerra Civil va ser la secció de València, que va acabar essent, no obstant això, la més activa des de la seua fundació en 1913 fins a l'esclat de la contesa, quan va passar a acollir la vida associativa dels naturalistes desplaçats des de Madrid amb motiu de l'evacuació del personal del Museu Nacional de Ciències Naturals (MNCN); una institució, de fet, parcialment traslladada a conseqüència del conflicte. I és que els avatars d'institucions, societats i persones de ciència estan també guiats per una dialèctica de llocs, entorns i espais, conceptes interrelacionats però diferenciables quan abordem la geografia històrica dels sabers. La clau, doncs, no solament està en el lloc, sinó que pot arribar a ser el lloc. El cas de la secció de València és un bon exemple per a explicar que, a través d'un enfocament des dels llocs, podem entendre aspectes fonamentals de la història de les societats naturalistes.

«La secció local de València de la Real Sociedad Española de Historia Natural va ser la més activa des de la seua fundació en 1913 fins a l'esclat de la Guerra Civil»

■ LA LEGITIMACIÓ D'UN LLOC

La secció de València de l'RSEHN va arrancar a caminar el 25 d'octubre de 1913. Segons el reglament, es requeria un mínim de quinze socis residents perquè es poguera constituir una secció en una localitat determinada. La ciutat de València tenia en aquells dies setze socis, de manera que, en aquest sentit, el requisit es complia. Es necessitava, no obstant això, que algun d'ells fera el pas en aquesta direcció. Qui va decidir impulsar la fundació era, en realitat, un quasi nouvingut, Celso Arévalo Carretero (1885-1944), en aquell temps catedràtic d'Història Natural de l'Institut General i Tècnic de València, al claustre del qual s'havia incorporat a penes any i mig abans. Arévalo, nascut a Ponferrada encara que amb arrels segovianes, era un jove dinàmic, emprenedor i, sens dubte, bastant ambiciós. En algun moment, havia decantat la seua vocació científica cap a una disciplina en construcció, la hidrobiologia, equivalent aproximadament al que modernament coneixem com a limnologia o, més en general, ecologia de les aigües continentals (Casado de Otaola, 1997). Els estanys van ser llocs fonamentals per a l'articulació de la teoria ecològica des de finals del segle XIX; però, sobretot, van ser escenari de la posada en pràctica de tècniques i procediments definidors del quefer d'aquells naturalistes de nou encuny que van acabar essent coneguts com a ecòlegs. I així com el suís Françoise-Alphonse Forel (1841-1912), allà per 1871, va proposar a la Société Vaudoise des Sciences Naturelles iniciar un projecte d'investigació que, després de més de dues dècades de detallats estudis físics, químics i de biodiversitat, va cristal·litzar en una monumental monografia sobre l'ecologia del llac Léman o de Ginebra (Deléage, 1993), així Arévalo va pensar a associar els seus consocis valencians a un projecte

A l'esquerra, il·lustració de *Cladhymenia bornetii* realitzada per Juan J. Rodríguez y Femenías i publicada en 1890 en *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*.

FONT: Rodríguez y Femenías, J. J. (1890). Datos algológicos III. Una especie nueva del género *Cladhymenia*. *Cladhymenia bornetii* sp. nov. *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, 19, 97-100.

d'aquell estil, però desenvolupat a l'Albufera. D'altra banda, Arévalo va decidir muntar un laboratori d'estudis limnològics a la mateixa ciutat de València, a semblança d'Otto Zacharias (1846-1916), un divulgador científic alemany ficat a limnòleg, que va fundar en 1891 la primera estació d'estudis lacustres d'Europa a Plön, al septentrional estat de Schleswig-Holstein (De Bont, 2015). La fundació informal del que després seria conegut oficialment com a Laboratorio de Hidrobiología Española (LHE) va antecedir en un any la de la secció. Instal·lats més o menys precàriament uns aquaris i unes taules de treball en un corredor del pis superior de l'Institut, annex al ric gabinet d'història natural, el nou laboratori era una realitat ben modesta, però no obstant això operativa. Arévalo s'havia guanyat el favor de la direcció i el claustre d'aquell centre docent, i això estava molt bé des del punt de vista administratiu i, és clar, per a comptar amb un petit suport financer. Per aquells temps, els instituts públics d'ensenyament secundari comptaven amb una certa autonomia de gestió econòmica, fruit de les taxes de drets d'examen dels alumnes dels centres privats que havien d'examinar-se en els instituts oficials per a certificar el seu nivell de coneixements. Però sense un suport per part dels naturalistes locals, aquell precari laboratori no tenia cap possibilitat de prosperar. La secció de València, doncs, va ser promoguda per a legitimar un petit lloc de ciència; un corredor equipat per a fins més enllà dels propis de l'ensenyament de les ciències naturals als adolescents valencians, malgrat ser part d'un important i consolidat establiment docent.

■ L'OCUPACIÓ D'UN LLOC D'ENSENYAMENT I LA REIVINDICACIÓ D'UN ESPAI URBÀ

La secció de València va tenir com a seu el mateix Institut i, més concretament, el seu gabinet o «museu» d'història natural. Allí es reunien mensualment els socis, el nombre dels quals va anar creixent a bon ritme en els primers anys fins a acostar-se als 90 en 1924, encara que els veritablement actius mai passaren de la vintena. Cal dir que en la nòmina fundacional de la secció es trobava no sols Arévalo com a integrant del claustre de l'Institut, perquè també eren ja socis de l'RSEHN els professors auxiliars Àngel Blas de la Cruz i Juli Esplugues. Arévalo, a més, havia enrolat poc abans el seu alumne predilecte, Lluís Pardo (1897-1958), cridat a ser deixeble i continuador de la seua labor al capdavant del Laboratorio de Hidrobiología després de la marxa del mestre a Madrid en 1919. A més, en la sessió inaugural va ser presentat com a nou soci el secretari (poc després director) i catedràtic d'Agricultura de l'Institut, Francesc Morote (1870-1941), un dels suports més deci-

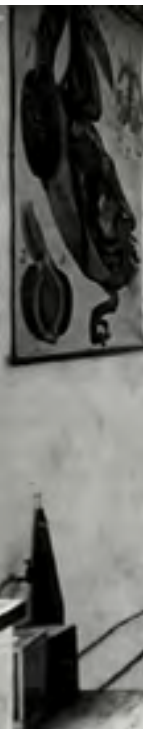

Arxiu de l'IES Lluís Vives (València)

L'Institut General i Tècnic de València va ser la seu de la secció de València de la Real Sociedad Española de Historia Natural. Actualment és l'Institut d'Ensenyament Secundari Lluís Vives. Fotografia de V. Barberá Masip (al voltant de 1922).

dits que va trobar Arévalo en totes les iniciatives que va emprendre en la seua etapa valenciana (Catalá Gorgues, 1998). El museu, lloc específic per a la història natural en l'Institut, va passar a ser també depositari de les col·leccions que alguns socis van començar a donar per a un projectat museu sobre la diversitat faunística, florística i geològica valenciana. La iniciativa no va prosperar finalment, però el cas és que aquell «lloc ocupat» va acabar integrant en el seu fons aquelles donacions, en el que sembla una sort de compensació per l'acolliment prestat. Reconstruir el recorregut d'aquells exemplars està pendent, i promet ser un cas fascinant de circulació d'objectes de la ciència a través, una vegada més, de llocs connectats, que inclouen localitats de captura o recol·lecció, establiments de taxidèrma, domicilis particulars i, per descomptat, el mateix museu com a lloc públic per a l'ensenyament i la divulgació.

En relació amb aquell museu regional de «produccions naturals», trobem també la frustrada iniciativa de crear un espai urbà per a uns sabers de camp. La idea del museu regional va partir, una vegada més, d'Arévalo. Més enllà del genuí interès que a un naturalista se li suposa per avançar en el coneixement del medi, sembla clar que es tractava al mateix temps d'una estratègia per a enfortir la cohesió de la incipient secció de València. Arévalo tenia interès a reclutar col·laboradors per a la seua causa hidrobiològica; però més enllà d'això, el que buscava abans de res era basar els seus suports en un

Arxiu de l'IES Lluís Vives (València)

Biblioteca de l'IES Lluís Vives (València)

Celso Arévalo Carretero (1885-1944), catedràtic d'Història Natural de l'Institut General i Tècnic de València, va ser el gran impulsor de la secció valenciana de la Real Sociedad Española de Historia Natural, que va engregar-se en 1913. Un any abans va fundar el Laboratorio de Hidrobiología Española en el mateix Institut.

El Laboratorio de Hidrobiología Española es va instal·lar annex al museu i als laboratoris per a les pràctiques d'història natural de l'Institut General i Tècnic de València; és a dir, en els mateixos locals on es reunien mensualment els socis de la secció de València. En la imatge, vista del Laboratorio de Hidrobiología en 1922.

teixit associatiu consolidat, disposat a mobilitzar-se per a fer visible la pràctica naturalista en el territori valencià. Al capdavant, la majoria dels naturalistes en aquella època eren alhora col·leccionistes, sobretot si entenien la seua activitat com a afició o passatemps. No els devia costar massa, doncs, sentir-se participants d'una empresa col·lectiva amb la fi última d'oferir a la societat valenciana un espai públic d'exhibició i divulgació. A més de l'MNCN a Madrid, ja hi havia museus d'història natural en altres ciutats espanyoles com Barcelona, que a través de la seua Junta de Ciències Naturals gestionava i incrementava les col·leccions formades a partir del llegat del naturalista aficionat Francesc Martorell (1822-1878), situades al parc de la Ciutadella. A la mateixa València es treballava en aquells dies en la posada en valor de la col·lecció paleontològica sud-americana donada per Josep Rodrigo Botet (1842-1915) (Camarasa i Catalá Gorgues, 2008). La crida d'Arévalo va ser secundada per diversos consocis de la secció, encara que l'entusiasme inicial va quedar esvaït en bona part en un parell d'anys.

La iniciativa es va reprendre, no obstant això, cap als començaments de la dècada dels vint. En aquell moment, augmentava la pressió per dotar d'una seu digna la col·lecció de Rodrigo, que havia estat deambul·lant per ubicacions provisionals, i crear així un vertader museu. Al mateix temps, amb Arévalo ja a Madrid, Lluís Pardo pugnava per aconseguir un nou emplaçament, amb més espai i equips, per a l'LHE, que ja feia anys que tenia carta de naturalesa oficial com a centre adscrit a l'MNCN. Per què no sumar-hi l'adormiscat projecte de museu regional i reivindicar un gran espai per al conreu i la divulgació de la història natural? Després de les gestions del farmacèutic Agustí Trigo (1863-1952), en aquells dies regidor de l'Ajuntament i soci de la secció de València, i amb el suport unànime d'aquesta, la corporació municipal va aprovar en 1921 el projecte del pomposament anomenat Palau Municipal de Ciències Naturals, que hauria de ser instal·lat als jardins municipals dels Vivers, al costat de les restes del Palau del Real. Es tractava, en part, de reprendre una iniciativa de començaments de segle, quan ja s'estava buscant acomodament a la col·lecció paleontològica. La inspiració barcelonina, d'altra banda, era clara, perquè igual com s'havia fet a la Ciutat Comtal a la Ciutadella, s'estaven instal·lant als Vivers recreacions a escala natural i en ciment de grans vertebrats fòssils (Catalá Gorgues, 1997a; De Jaime, 2016). Al final, no obstant això, l'Ajuntament va optar per no donar via executiva al seu propi acord. Quan el mateix Trigo va ser nomenat alcalde de València, just després de la proclamació de la República, les circumstàncies no li permetien a la ciutat reactivar el projecte del Palau de les Ciències Naturals,

instal·lada al Jardí Botànic de la Universitat de València. La secció de València, per la seua banda, a més d'haver estat responsable de la iniciativa, va arrodonir l'homenatge amb una petita publicació en la qual diversos socis glossaven diferents aspectes de la biografia del savi il·lustrat (Catalá Gorgues, 1997b).

■ I, SOBRETOT, L'ESTUDI DELS MOLTS LLOCS D'UN TERRITORI

La secció de València va nàixer, com hem vist, per a donar suport a un projecte molt concret de lloc de ciència. Les iniciatives localitzades es van estendre més enllà d'aquell motiu fundacional. Però la seua labor esdevingué, sobretot, a través de la investigació de camp i de la pràctica col·lecionista que els seus socis van desenvolupar, conjuminant esforços individuals a través de la plataforma de sociabilitat que va acabar sent la mateixa secció. Això es va traduir en l'estudi de nombrosos llocs naturals escampats pel territori valencià.

Un territori amb una articulació administrativa com a tal ben dèbil, atès que, més enllà de proclames retòriques i evocacions històriques, les unitats provincials eren les realment funcionals, sense que l'escala regional es presentara de manera efectiva. Els naturalistes de la secció de València sí que van mantenir, no obstant això, una consciència més o menys compartida del seu compromís científic i emocional amb una naturalesa valenciana que englobava el territori de les tres províncies. I encara que foren majoria els socis de la capital, cosa esperable atesa la demografia i al pes cultural i educatiu de la ciutat de València, la veritat és que va haver-hi socis molt actius que residien en altres poblacions de la província, mentre que consocis castellonencs i alacantins van arribar a participar, a vegades amb una certa recurrència, en les sessions. La secció de València, al llarg de més de dues dècades, va crear una sensació bastant explícita de pertinença a una regió entre els seus membres. No es va arribar, per descomptat, a les expressions nacionalistes de societats com la Institució Catalana d'Història Natural. El País Valencià no va aconseguir passar de la defensa d'una identitat cultural a un activisme polític efectiu, i, com va succeir en altres societats i entitats cíviques, la secció de València es va expressar a través d'una retòrica bàsicament regionalista (Roca Rosell i Salavert Fabiani, 2009). Així i tot, això va ser un esperó cert i seriós per a desplaçar-se, recórrer i recol·lectar per múltiples llocs del territori, per insistir en una idea compartida: que la història natural podia donar una

clau fonamental de coneixement local i localitzat, i alhora contribuir a la construcció d'un ideal de ciència que transcendia aquelles localitzacions. L'experiència excursionista compartida, inclosa l'exigència física del camp, van ser factors de sociabilitat tan intensos, almenys, com aquells projectes institucionals que majoritàriament van quedar frustrats. A un saber expert reconegut, s'unia una experiència vital compartida. D'aquí ve que l'estudi de les societats naturalistes en la seua radicalitat localitzada continue sent un camp privilegiat per a una historiografia de la ciència que posa la geografia en el centre de la seua atenció (Kohler, 2011). ☺

«La secció de València, al llarg de més de dues dècades, va crear una sensació prou explícita de pertinença a una regió entre els seus membres»

REFERÈNCIES

- Allen, D. E. (1994). *The naturalist in Britain: A social history*. (2a ed.). Princeton University Press.
- Aristóteles. (1995). *Física. Traducció i notes de Guillermo R. de Echandía*. Gredos.
- Camarasa, J. M., & Catalá Gorgues, J. I. (2008). *Els nostres naturalistes*. Monografies Mètode. Publicacions de la Universitat de València.
- Casado de Otaola, S. (1997). *Los primeros pasos de la ecología en España*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Residencia de Estudiantes.
- Casado de Otaola, S. (2010). *Naturaleza patria. Ciencia y sentimiento de la naturaleza en la España del Regeneracionismo*. Fundación Jorge Juan. Marcial Pons.
- Catalá Gorgues, J. I. (1997a). El Museu Regional i el Palau de les Ciències Naturals: Iniciatives d'institucionalització de la història natural a la València del primer terç del segle XX. En G. Blanes & L. Garrigós (Coords.), *Actes de les IV Trobades d'Història de la Ciència i de la Tècnica* (p. 119–126). Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica.
- Catalá Gorgues, J. I. (1997b). Carlos Pau y la sección de Valencia de la Real Sociedad Española de Historia Natural. *Boletín del Instituto de Cultura Alto Palancia*, 5, 71–74.
- Catalá Gorgues, J. I. (1998). La sección de Valencia de la Real Sociedad Española de Historia Natural. *Memorias de la Real Sociedad Española de Historia Natural (2.ª época)*, 1, 47–63.
- De Bont, R. (2015). *Stations in the field. A history of place-based animal research, 1870-1930*. The University of Chicago Press.
- De Jaime, J. M. (2016). *Agustín Trigo Mezquita. Farmacéutico valenciano inventor del TriNaranjus*. Trina.
- Deléage, J. P. (1993). *Historia de la ecología. Una ciencia del hombre y la naturaleza*. Icaria.
- Kohler, R. E. (2011). History of field science: Trends and prospects. En J. Vetter (ed.), *Knowing global environments. New historical perspectives on the field sciences* (pp. 212–240). New Brunswick NJ: Rutgers University Press.
- Martín Polo, F. (2016). *Simón de Rojas Clemente*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Matagne, P. (1999). *Aux origines de l'écologie. Les naturalistes en France de 1800 à 1914*. Comité des travaux historiques et scientifiques.
- Peiró Martín, I. (2017). *En los altares de la patria. La construcción de la cultura nacional española*. Tres Cantos: Akal.
- Roca Rosell, A., & Salavert Fabiani, V. L. (2009). Catalanisme, valencianisme i ciència en el canvi de segle. En J. Vernet & R. Parés (dirs.), *La ciència en la història dels Països Catalans. III. De l'inici de la industrialització a l'època actual* (pp. 523–569). Institut d'Estudis Catalans. Universitat de València.
- Sección de Valencia. (1928a). [Sessió del 28 d'abril de 1928]. *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 28, 262.
- Sección de Valencia. (1928b). [Sessió del 31 de maig de 1928]. *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 28, 308.

JESÚS I. CATALÁ-GORGUES. Professor titular d'Història de la Ciència. Universitat Cardenal Herrera-CEU (València), CEU Universities.